

Κοινωνιομετρική έρευνα δημοτικότητας νηπίων στην τάξη

Περίληψη

Σκοπός τους παρούσας εργασίας είναι να εντοπιστεί ο βαθμός δημοτικότητας των νηπίων και η συμφωνία των εκτιμήσεων της νηπιαγωγού για τη δημοτικότητα των παιδιών στην τάξη. Στο πρώτο μέρος, επιχειρείται η ανάπτυξη του θεωρητικού πλαισίου της έρευνας. Αναλύονται οι βασικές θεωρητικές έννοιες για την κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Αναφέρεται η μέθοδος της κοινωνιομετρίας και επισημαίνονται οι αντιλήψεις των νηπιαγωγών για τη δημοτικότητα των παιδιών. Περιλαμβάνονται προηγούμενα ερευνητικά δεδομένα και τέλος διατυπώνεται η υπόθεση εργασίας. Στο δεύτερο μέρος εντάσσεται η εμπειρική έρευνα. Παρουσιάζονται ο σχεδιασμός της έρευνας, τα ερευνητικά ερωτήματα, η μεθοδολογία και τα εργαλεία συλλογής δεδομένων, ο πληθυσμός της έρευνας και η επιλογή του δείγματος. Αναπτύσσεται η διαδικασία συλλογής δεδομένων, η καταγραφή, η ανάλυση τους και τα αποτελέσματα. Καταλήγει στη διατύπωση συμπερασμάτων και προτάσεων για περαιτέρω έρευνα.

Λέξεις-κλειδιά: δημοτικότητα νηπίων, κοινωνιομετρικό τεστ, έρευνα, συμπεράσματα.

Εισαγωγή

Κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης, η ανακάλυψη του «Άλλου» και η δυνατότητα σύναψης σχέσης μ' αυτόν είναι συναρτημένες με την πρόοδο της νόησης και του θυμικού, που επηρεάζονται με τη σειρά τους απ' τον πλούτο και την αυξανόμενη πολυπλοκότητα των διαπροσωπικών σχέσεων. Το ανθρώπινο ον, αυξάνει βαθμιαία την κοινωνική του ανάπτυξη.

Το παιδί του νηπιαγωγείου, θα αναπτύξει την αυτονομία του και την ανεξαρτησία του καθώς και τις έννοιες της αλληλεγγύης, της δικαιοσύνης, της αμοιβαιότητας, αλλά και όλα τα απαραίτητα εφόδια για την ομαδική ζωή και τη συνεργασία, μέσα από την καθημερινή τριβή με τους συμμαθητές του. Οι σχέσεις που θα αναπτύξει θα είναι εφήμερες και περιστασιακές, με σκοπό την ικανοποίηση των αναγκών του. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις, οι δυνάδες που σχηματίζονται σε αυτή την ηλικία, δεν έχουν κατά κανόνα για κίνητρα μόνο τη συμπάθεια και τη φιλία μεταξύ των παιδιών, αλλά μερικές φορές και την εχθρότητα προς ένα τρίτο παιδί, κάτι το οποίο πρέπει να αντιμετωπίζεται άμεσα.

Κοινωνική ανάπτυξη και κοινωνιομετρία

Το παιδί κοινωνικοποιείται βαθμιαία, χάρη στις ολοένα περισσότερες και πολυπλοκότερες ανταλλαγές με το άμεσο περιβάλλον, οι οποίες αποτελούν το αίτιο αλλά και το αποτέλεσμα ταυτόχρονα της οργανικής ωρίμανσης και της συναισθηματικής και νοητικής ανάπτυξης (Ρέιμον, 1999).¹

---

¹Ρέιμον-Ριβιέ, Μ. (1999). *Η κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού*. Αθήνα: Καστανιώτη

Σύμφωνα με τον Μπίκο (2004)², η κοινωνιομετρία είναι μία μεθοδολογική διαδικασία, η οποία προσπαθεί να μετρήσει τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα μέλη μιας ομάδας, και κατ' επέκταση, το κοινωνικό status του κάθε μέλους αυτής της ομάδας. Η κοινωνιομετρία υποκινώντας τα μέλη της ομάδας να δηλώσουν τις προτιμήσεις τους για συντρόφους στο παιχνίδι, θεωρείται ότι καταγράφει με αντικειμενικό τρόπο το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων μέσα σε αυτήν. Η αντικειμενικότητα της μέτρησης έχει την έννοια, ότι δε στηρίζεται στην αντίληψη και τις εκτιμήσεις εξωτερικών παρατηρητών, αλλά στις δηλώσεις των ίδιων των υποκειμένων που εμπλέκονται.

Θεωρεί ότι ο Moreno (1953)³, εμπνευστής της κοινωνιομετρικής μεθόδου, οργάνωσε τη βασική ιδέα αυτής της πρότασης, στηριζόμενος στη διαπίστωση, ότι κάθε φορά που δύο υποκείμενα έρχονται σε επαφή υπάρχουν τρεις εναλλακτικές δυνατότητες: να αισθανθούν συμπάθεια, αντιπάθεια ή αδιαφορία. Κατά την εφαρμογή αυτής της τεχνικής, παρουσιάζονται κάποια μεθοδολογικά προβλήματα. Έτσι, άρχισαν να πραγματοποιούνται διάφορες τροποποιήσεις, και βελτιώσεις, οι οποίες επιχειρούσαν να επιλύουν, τα προβλήματα που προέκυπταν κάθε φορά.

Με την επέκτασή της στις σχολικές ομάδες η κοινωνιομετρία έγινε μία ευρέως διαδεδομένη μέθοδος για την αξιολόγηση της ικανότητας κοινωνικής προσαρμογής (socialcompetence) των μαθητών. Μάλιστα το ενδιαφέρον για τις κοινωνικές αναλύσεις αναζωπυρώθηκε τις τελευταίες δύο δεκαετίες, ως αποτέλεσμα αυτών των προσπαθειών για βελτίωση της ικανότητας κοινωνικής προσαρμογής των παιδιών. Η επιλογή της πιο κατάλληλης κοινωνιομετρικής μεθόδου πρέπει να καθορίζεται από τους στόχους της έρευνας για την οποία χρησιμοποιείται.

Οι κοινωνικές σχέσεις στο Νηπιαγωγείο έχουν μελετηθεί ως προς δύο παραμέτρους, τις δυαδικές σχέσεις (π.χ. φιλία) και την αποδοχή από τους συνομηλίκους και τη δημοτικότητα. Το βαθμό δηλαδή στον οποίο το κάθε παιδί είναι αρεστό ή όχι στα υπόλοιπα μέλη της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκει. Τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία τα νήπια σχηματίζουν φιλίες είναι: η αυτοαντίληψη, η δημοτικότητα, η εξωτερική έλξη, ο αριθμός αδερφών και η κοινωνική τάξη και η δομή της οικογένειας (Αυγητίδου, 1997)⁴

Ο Gottman (2000)⁵ κατέληξε ότι τα παιδιά ξεκινούν μια κοινή δραστηριότητα, ή ξεκινούν το παιχνίδι με δύο τρόπους: α) βρίσκουν κάτι το οποίο μπορούν να κάνουν μαζί, β) εξερευνούν τις διαφορές και τις ομοιότητες τους. Επίσης ο βαθμός συγχρονισμού στο παιχνίδι τους, καθορίζει κατά πόσο τα δύο παιδιά, τα πηγαίνουν καλά μαζί.

Αντιλήψεις των νηπίων και των νηπιαγωγών για την δημοτικότητα των νηπίων.

Σύμφωνα με τους Smith&Laslett, η εφαρμογή του κοινωνιομετρικού τεστ υπαγορεύεται από τη διαπίστωση ότι η αντίληψη των εκπαιδευτικών για τις κοινωνικές σχέσεις των μαθητών τους, είναι πολύ διαφορετική από τις πραγματικές σχέσεις μεταξύ των συμμαθητών. Η διάσταση των εντυπώσεων των εκπαιδευτικών

---

²Μπίκος, Κ. (2004). *Αλληλεπίδραση και κοινωνικές σχέσεις στη σχολική τάξη*. Αθήνα: ΕλληνικάΓράμματα.

³Moreno, Jacob Levy, *"Who shall survive?Foundations of sociometry, group psychology, and sociodrama"*, Beacon House, 1953.

⁴Αυγητίδου, Σ. (1997). *Οι κοινωνικές σχέσεις και η παιδική φιλία στη προσχολική ηλικία*. Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη.

⁵Gottman, J. (2000). *Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

με την πραγματικότητα των σχέσεων των μαθητών επιβεβαιώθηκε με διάφορες ερευνητικές προσπάθειες. Αυτή η διαπίστωση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και δείχνει πόσο χρήσιμο είναι να αντιπαραβάλλουν οι εκπαιδευτικοί τις αντιλήψεις τους με τις πραγματικές σχέσεις, όπως τις βιώνουν οι ίδιοι οι μαθητές (Μπίκος, 2004). Ακόμη και στις περιπτώσεις, που οι ίδιοι εκτιμούν σωστά το πνευματικό επίπεδο των μαθητών τους, λανθάνουν στις εκτιμήσεις τους για το κοινωνικό status, καθώς και για τα ιδιαίτερα προβλήματά τους, δεν είναι δηλαδή σε θέση να εκτιμήσουν με ακρίβεια τις ιδιότητες και ιδιαιτερότητες των μαθητών τους, με αποτέλεσμα οι διδακτικές πρακτικές να μην ανταποκρίνονται στο πνευματικό επίπεδο των μαθητών, στα προσωπικά χαρακτηριστικά και στο κοινωνικό τους status. Αποτέλεσμα αυτής της σχέσης που επικρατεί στο βαθμό αλληλοαντίληψης και αλληλοκατανόησης μεταξύ δασκάλων και μαθητών, είναι οι συγκρούσεις, οι δυσκολίες μάθησης και οι απογοητεύσεις που βιώνουν καθημερινά σε μεγάλο ή μικρό βαθμό, μαθητές και δάσκαλοι μέσα στην τάξη, με όλες τις συνέπειες που έχουν στη συγκρότηση της προσωπικότητας του μαθητή και το ρόλο του δασκάλου (Τσιπλητάρης, 1998)⁶.

Καταξιωμένοι ερευνητές, όπως ο B. Selman (1980)⁷, υποστήριζαν ότι τα παιδιά δεν μπορούν να καθορίσουν τη σχέση τους πέρα από μια στιγμιαία φυσική αλληλεπίδραση και αξιολογούν τις κοινωνικές τους σχέσεις, σύμφωνα με εξωτερικά χαρακτηριστικά (εγγύτητα), τα φυσικά χαρακτηριστικά και το παιχνίδι, ενώ ως συνηθέστεροι λόγοι για την απόρριψη των συντρόφων αναφέρονται η φυσική βία και η ενοχλητική συμπεριφορά. Οι αιτιολογήσεις των επιλογών τους, φανερώνουν μια εγωκεντρική αντιμετώπιση (Μπίκος, 2004).

Από την δεκαετία του '90 παρουσιάζεται μια αύξηση των ερευνών με αυτή τη θεματική για τη συγκεκριμένη ηλικία όπως και η τάση να εξασφαλίζεται η αξιοπιστία των δεδομένων και με επιτόπια παρατήρηση, υπόδυση ρόλων και χρήση εικόνων. Λίγο νωρίτερα ο C. Howes (1987)⁸ αμφισβήτησε με εμπειρική τεκμηρίωση και την άποψη για την αστάθεια των σχέσεών τους, διαπιστώνοντας ότι έχουν την ικανότητα να τις διατηρούν και σταθερές αλλά και σε βάθος χρόνου. Επιπλέον διεξήχθησαν έρευνες που επικεντρώθηκαν ειδικότερα στην κοινωνιομετρική κατάταξη των παιδιών και οι οποίες έδειξαν ότι τα παιδιά, ακόμη και όταν άλλαζαν ομάδα τάξης, όπως με το πέρασμα του χρόνου, εξακολουθούσαν να κατατάσσονται στις ίδιες κατηγορίες δημοτικότητας που είχαν αρχικά καταταχθεί, εξακολουθούσαν δηλαδή να είναι δημοφιλή ή εξοστρακισμένα. Οι προσδοκίες των νηπίων όσον αφορά τις κοινωνικές σχέσεις, αποδίδονται συνοπτικά με τη γενικότερη κατηγορία «αμοιβαιότητα». Για τα παιδιά του Δημοτικού βαρύνουν το συναισθηματικό δέσιμο, η συμπαράσταση, η κατοχή κάποιας ικανότητας, και η ετοιμότητα για συνεργασία (Νημά, 1998)⁹. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα των ερευνών, σημαντικοί παράγοντες απόρριψής των παιδιών, αποτελούν η φυσική βία, η ενοχλητική συμπεριφορά και η σύγκρουση για κάποιο αντικείμενο

Στο PennsylvaniaStateUniversity η συμφωνία δασκάλων-παιδιών εξετάστηκε ξεχωριστά, για τις αναφορές στις φίλιες και στις κοινωνικές ομάδες. Οι αναφορές

---

⁶Τσιπλητάρης, Α. (1998). *Ψυχοκοινωνιολογία της Σχολικής τάξης*. Αθήνα: Εκδόσεις Εκπαιδευτικών, Περιβολάκι

⁷Selman, Robert L. (1980). *The growth of interpersonal understanding*. London: AcademicPress.

⁸Howes, C., & Stewart, P. (1987). Child's play with adults, toys, and peers: An examination of family and child care influences. *Developmental Psychology*, 23, 423-430

⁹Νημά, Ε., Μέντζιου, Χ., & Σπυρίδης, Η. (1998). *Το ψυχολογικό κλίμα της τάξης σε σχέση με την κοινωνιομετρική θέση των μαθητών*. Ναύπακτος: Πρακτικά 1^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου, Ελληνική Εκπαιδευτική και παιδαγωγική έρευνα, Παιδαγωγική Εταιρεία.

δασκάλου-μαθητή συμφωνούν μετρίως για τις παιδικές φιλίες και τις κοινωνικές ομάδες. (Gest, 2006)¹⁰. Αλλά και στο A. M. University of Miami, οι εκτιμήσεις των δασκάλων συμφώνησαν με τις εκτιμήσεις των παιδιών και αποτέλεσαν την καλύτερη πρόγνωση, για τη δημοτικότητα των αγοριών καθώς και για την απόσυρση των κοριτσιών (LaGreca, 1981)¹¹. Τέλος, σε έρευνα του University of Michigan, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπάρχει ευρεία κλίμακα διαφοροποίησης όσον αφορά την ικανότητα των δασκάλων να κρίνουν με ακρίβεια τις κοινωνιομετρικές προτιμήσεις των μαθητών. Η ικανότητα διάκρισης εκ μέρους των εκπαιδευτικών, των προτιμήσεων των μαθητών διαφέρει, σε σχέση με την επιλογή συντρόφου στο παιχνίδι, την εργασία και το θρανίο. Οι δάσκαλοι διακρίνουν με μεγαλύτερη ακρίβεια τις προτιμήσεις των παιδιών, στις δύο τελευταίες δράσεις που εξελίσσονται στην τάξη, ενώ έχουν χαμηλότερη ικανότητα ακρίβειας στο παιχνίδι (Gronlund, 1949)¹².

Με το κοινωνιομετρικό τεστ αποκαλύπτεται η κοινωνική αποδοχή που απολαμβάνει κάθε μαθητής στην ομάδα της τάξης. Το κοινωνιομετρικό status αναγνωρίζεται πλέον ως ένας σημαντικός δείκτης για την ικανοποίηση που αισθάνεται ένα μέλος της ομάδας από το γεγονός ότι ανήκει σε αυτήν. Αυτό συναρτάται άμεσα με την κοινωνική προσαρμογή στη συγκεκριμένη ομάδα. Το διαγνωστικό υλικό που προσφέρει το τεστ δίνει την ευκαιρία στον εκπαιδευτικό να επιχειρήσει βάσει αυτού, τους παιδαγωγικούς του χειρισμούς. Πολύτιμες πληροφορίες αποκομίζει όμως και για τα μέλη της ομάδας που δεν είναι δημοφιλή. Μπορεί να εκτιμήσει καταρχήν το μέγεθος του προβλήματος ή την έκταση και ένταση της απόρριψης αυτών των μαθητών. Αποκομίζει επιπλέον ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με επιθυμητές επαφές, στοιχείο το οποίο πρέπει να το χρησιμοποιεί όταν καταρτίζει ομάδες συνεργασίας ή αναθέτει εργασίες. Αυτό δίνει τη δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να βοηθήσουν κάποιους μαθητές να βελτιώσουν τις δυνατότητες για επαφές και την αυτοεικόνα τους. Δεν αποκαλύπτονται όμως, μόνο τα προβλήματα της ομαδικής ζωής αλλά και οι θετικές πλευρές, καθώς επίσης και τα αποτελέσματα των παιδαγωγικών προσπαθειών και χειρισμών. Για τη διαπίστωση των παιδαγωγικών τους χειρισμών είναι χρήσιμη η επανάληψη του τεστ. Σε τάξεις προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας, επειδή το τεστ εντάσσεται και στην αξιολόγηση της κοινωνικοσυναισθηματικής ανάπτυξης, συστήνεται η συχνότερη επανάληψή του (Μπίκος, 2004).

Έρευνα

Σκοπός της έρευνας

Να διαπιστωθεί ο βαθμός δημοτικότητας του κάθε νηπίου στην τάξη

Υπόθεση της έρευνας

---

¹⁰Gest, S. (2006). Teacher Reports of Children's Friendships and Social Groups: Agreement with Peer Reports and Implications for Studying Peer Similarity. Pennsylvania State University: Blackwell Publishing Ltd

¹¹La Greca, A. (1981). Teacher Reports of Children's Friendships and Social Groups: Agreement with Peer Reports and Implications for Studying Peer Similarity. *Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 9, No. 2, 1981, pp. 167-178: University of Miami

¹²Gronlund, N. (1950). *The accuracy of teacher's judgment concerning the status of sixth - grade pupils*, *Sociometr.*, Vol. 13, No4, University of Michigan

Οι απόψεις της Νηπιαγωγού και των νηπίων συμφωνούν, όσο αναφορά το κοινωνιομετρικό status αυτών, κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού μέσα στην τάξη.

Ερωτήματα

- Πόσο δημοφιλές είναι το κάθε παιδί σύμφωνα με τις απόψεις των συμμαθητών του;
- Πόσο δημοφιλές είναι το κάθε παιδί σύμφωνα με τη νηπιαγωγό;
- Ταυτίζονται οι απόψεις των παιδιών και της νηπιαγωγού;

Δείγμα-Πληθυσμός της έρευνας

Ο πληθυσμός της έρευνας ήταν τυχαίο δείγμα αστικής περιοχής (Θεσσαλονίκη). Επιλέχτηκε ένα τμήμα με 19 παιδιά ηλικίας 4-6 χρόνων. Τα 10 ήταν κορίτσια και τα 9 αγόρια. Επίσης στο δείγμα ανήκει και η νηπιαγωγός του τμήματος, η οποία έχει 33 χρόνια υπηρεσίας. Η επιλογή του συγκεκριμένου δείγματος έγινε γιατί θεωρήθηκε αντιπροσωπευτικό, αλλά και γιατί υπήρχε οικειότητα με τη νηπιαγωγό του σχολείου επομένως και εύκολη πρόσβαση.

Μέθοδος και μέσα συλλογής δεδομένων

Αφού διατυπώθηκε ο σκοπός της έρευνας, οικοδομήθηκε η υπόθεση και υποβλήθηκαν τα ερωτήματα, καθορίστηκαν οι μέθοδοι και τα μέσα συλλογής των στοιχείων, που αξιοποιήθηκαν ως βάση ερμηνείας και διεξαγωγής συμπερασμάτων. Αυτό φαίνεται και στον παρακάτω πίνακα 1 σχεδιασμού της έρευνας.

Η έρευνα ακολούθησε το μοντέλο της ποσοτικής προσέγγισης, γιατί είναι πιλοτική και δεν προχωρήσαμε σε βαθύτερη ανάλυση, ερμηνεία και σύγκριση των στοιχείων λόγω της περιορισμένης έκτασής της, αλλά και του μειωμένου χρόνου διεξαγωγής της. Επίσης για τους παραπάνω λόγους δεν προχωρήσαμε και στην κατασκευή κοινωνιογράμματος για κάθε παιδί και δεν διερευνήσαμε και τη συνοχή της τάξης. Σύμφωνα και με το προηγούμενο θεωρητικό πλαίσιο, έγιναν κοινωνικές υποδείξεις από τους συνομηλίκους, σχετικά με τρεις επιθυμητούς και τρεις ανεπιθύμητους συντρόφους στο παιχνίδι, με ιεραρχική κατάταξη. Τα μέσα συλλογής δεδομένων ήταν ένα κοινωνιομετρικό τεστ για τα παιδιά και ένα ερωτηματολόγιο για τη νηπιαγωγό.

Το κοινωνιομετρικό τεστ περιλάμβανε δύο κοινωνιομετρικά ερωτήματα, ένα με θετικό κριτήριο επιλογής και ένα με αρνητικό. Οι ερωτήσεις δεν ήταν γενικές αλλά αφορούσαν τις προτιμήσεις των παιδιών ως προς τις συναναστροφές τους στο παιχνίδι και έδιναν τη δυνατότητα στα νήπια να αναφέρουν τρία παιδιά με τα οποία θέλουν να παίζουν και τρία με τα οποία δε θέλουν. Τους ζητήθηκε επίσης να αιτιολογήσουν πολύ σύντομα την απάντησή τους.

Ερωτήματα:

1. Με ποιο παιδί σου αρέσει να παίζεις; Γιατί;
2. Με ποιο παιδί δε σου αρέσει να παίζεις; Γιατί;

Έτσι ανάλογα με τις θετικές και αρνητικές προτιμήσεις που συγκέντρωσαν τα παιδιά τα κατατάξαμε σε μία από τις εξής πέντε κατηγορίες δημοτικότητας: δημοφιλή, μέσου όρου, αντιφατικά, παραμελημένα και απορριπτόμενα. Δημοφιλή θεωρήθηκαν τα παιδιά που είχαν κατά βάση αρκετές θετικές επιλογές, μέσου όρου αυτά που είχαν περισσότερες θετικές επιλογές αλλά και κάποιες αρνητικές, αντιφατικά όσα

συγκέντρωσαν παρόμοιες θετικές και αρνητικές επιλογές με πολύ μικρή υπεροχή των θετικών, παραμελημένα εκείνα που είχαν ελάχιστες ή καθόλου και θετικές και αρνητικές επιλογές και απορριπτόμενα τα παιδιά που συγκέντρωσαν αρκετές αρνητικές επιλογές.

Για την αιτιολόγηση της επιλογής των παιδιών χρησιμοποιήθηκαν οι απαντήσεις των παιδιών στην ερώτηση γιατί επιλέγει ή απορρίπτει το κάθε παιδί και ταξινομήθηκαν σύμφωνα με τις παρακάτω κατηγορίες κριτηρίων

Θετικές επιλογές:

- Αμοιβαιότητα
- Κοινές δραστηριότητες (κοινό παιχνίδι, εργασία, διασκέδαση)
- Ικανότητες
- Αμοιβαιότητα-Συμπάθεια (είναι καλός ή γλυκός, είναι φίλος, τον αγαπώ)

Αρνητικές επιλογές:

- Φυσική βία (χτυπάει, τραβάει μαλλιά κλπ)
- Άρνηση συνεργασίας (δε με παίζει, δε θέλει να κάνουμε ίδια εργασία κλπ)
- Κακή συμπεριφορά (κοροϊδεύει, πετάει την τσάντα μου, δε μου μιλάει, κλπ)
- Σύγκρουση (μαλώσαμε, δε μου δίνει...και το πήρα.. κλπ)

Να διευκρινίσουμε ότι η αιτιολόγηση δε συντελεί στη διερεύνηση της υπόθεσής μας, αλλά στην παιδαγωγική αξιοποίηση των αποτελεσμάτων. Η νηπιαγωγός θα μπορούσε έτσι πολύ εύκολα να παρατηρήσει, να εντοπίσει και να κατανοήσει τις αντίστοιχες συμπεριφορές, με σκοπό να τις χειριστεί προς όφελος της κοινωνικής ανάπτυξης των παιδιών.

Στη συνέχεια η νηπιαγωγός, με τη χρήση έντυπου πίνακα, έπρεπε να κατατάξει το κάθε παιδί σε μία από τις πέντε κατηγορίες δημοτικότητας σύμφωνα με τις συναναστροφές του, κυρίως κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού και το πώς αυτή τις αντιλαμβάνεται. Απαντούσε δηλ. στο κοινωνιομετρικό ερώτημα: Σε ποια από τις 5 παρακάτω κατηγορίες κατατάσσετε το κάθε παιδί σύμφωνα με τις συναναστροφές του, κυρίως όταν παίζει; Δημοφιλής, Μέσου όρου, Αντιφατικός, Παραμελημένος, Απορριπτόμενος.

Τέλος συγκρίναμε τα αποτελέσματα των νηπίων και της νηπιαγωγού και καθορίσαμε το ποσοστό συμφωνίας των αντιλήψεών τους.

Το ερωτηματολόγιο, όπως και κάθε μέθοδος έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Επιλέχθηκε (Cohen, 1994 · Faulkner 1999), γιατί εξασφαλίζει καλό επίπεδο αξιοπιστίας, ενθαρρύνει μεγαλύτερη ειλικρίνεια και υπήρχε η δυνατότητα να συμπληρωθεί παρουσία των ερευνητών. Ακολούθησε τη μέθοδο της ονοματοδοσίας δύο ερωτήσεων (nomination), από τους συνομηλίκους (Coie et al.1983)¹³.

---

¹³Coie, J., Dodge, K., Copotelli, H. (1983). Dimensions and Types of Social Status: A Cross-Age Perspective: Correction. *Developmental Psychology*, 498

Βασισμένο στις αρχές που διατύπωσε ο Peery (1979)¹⁴, στο τεστ ονοματοδοσίας ζητείται από τα μέλη της ομάδας που μελετάται να κατονομάσουν τους συνομηλίκους που τους αρέσουν περισσότερο και αυτούς που δεν τους αρέσουν τόσο πολύ, ως προς κάποια κριτήρια, στη συγκεκριμένη περίπτωση στο κριτήριο του παιχνιδιού. Η καταγραφή των προτιμήσεων των παιδιών ήταν ιεραρχημένη, έτσι ώστε να μπορέσουμε να διακρίνουμε τα παιδιά που συγκέντρωσαν τις περισσότερες επιλογές και απορρίψεις των νηπίων, με σειρά προτεραιότητας. Δηλαδή ποιόν επέλεξαν ή απέρριψαν πρώτο, δεύτερο ή τρίτο. Η καταγραφή συμπεριέλαβε τα τρία πρώτα παιδιά κάθε βαθμίδας (Α, Β, Γ) και μόνο όταν συγκέντρωναν τουλάχιστον τρεις επιλογές. Γι αυτό μπορεί να δούμε και μόνο ένα νήπιο σε κάποια βαθμίδα π.χ: «Ρομπέρτα» Ν19 βαθμίδα «Γ» θετικών επιλογών και κανένα άλλο.

Για την εμφάνιση του ερωτηματολογίου ακολουθήσαμε τις προδιαγραφές που προτείνει η Bell (1993)¹⁵. Ήταν τυπογραφημένο και όχι χειρόγραφο, οι οδηγίες (προφορικές) ήταν σαφείς, το μέγεθος και το περιεχόμενο κρίθηκε ικανοποιητικό για να καλύψει τις ανάγκες συλλογής πληροφοριών, αλλά και να μην κουράσει τα παιδιά.

Όπως είπαμε οι λίγες ευκαιρίες που είχαμε για εμβάθυνση και διευκρίνηση των απαντήσεων, καθώς και η έλλειψη δυνατότητας μεγάλης έκτασης αναγωγής των στοιχείων ήταν τα μειονεκτήματα.

Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Η δεοντολογία της έρευνας τηρήθηκε αυστηρά, σε όλα τα στάδια (Faulkner, 1999¹⁶·Bell, 1993, ·Cohen, 1994¹⁷) και εφαρμόστηκαν όλες οι ηθικές προδιαγραφές. Έγινε η απαραίτητη ενημέρωση σε όλους τους εμπλεκόμενους, σεβαστήκαμε την προσωπική ζωή των συμμετεχόντων και προσαρμόσαμε τη δουλειά μας απόλυτα στις ανάγκες των παιδιών, της νηπιαγωγού και της εκπαιδευτικής διαδικασίας έτσι ώστε να μη διαταραχτεί η λειτουργία της σχολικής τάξης.

Ειδικότερα επισκεφτήκαμε το σχολείο την πρώτη φορά για να πάρουμε την έγκριση της διευθύντριας και της νηπιαγωγού, ώστε να διεξαχθεί η έρευνα στην τάξη της. Στη συνέχεια συναποφασίσαμε με τη νηπιαγωγό πότε είναι η καταλληλότερη ώρα και μέρα. Την επόμενη εβδομάδα πήγαμε στο σχολείο και ξεκινήσαμε τη διαδικασία συλλογής πληροφοριών. Βεβαιώσαμε όλους τους συμμετέχοντες ότι τα ερωτηματολόγια είναι ανώνυμα και κανένας δε θα μάθει τις απαντήσεις τους, οι οποίες θα χρησιμοποιηθούν μόνο για ερευνητικούς λόγους. Εξηγήσαμε λεπτομερώς στα παιδιά τη διαδικασία εφαρμογής του τεστ και για ποιο λόγο το κάνουμε. Επίσης τους ζητήσαμε να μην πουν στα άλλα παιδιά τι απάντησαν και να έρχονται ένα-ένα. Οι τρεις μετεκπαιδευόμενες κατέγραψαν τις επιλογές των παιδιών και όπου χρειάστηκε δόθηκαν εξηγήσεις. Στο τέλος, η νηπιαγωγός, συμπλήρωσε τον πίνακα δημοτικότητας, αφού διάβασε το ερώτημα και αποσαφηνίστηκαν οι απορίες της.

¹⁴Peery, J.C. (1979).A reconceptualization of sociometric status in preschool children.ChildDevelopment, 50 (1979), pp. 1231-1234.Επίσης για τους παραπάνω λόγους δεν προχωρήσαμε και στην κατασκευή κοινωνιογράμματος για κάθε παιδί και δεν διερευνήσαμε και τη συνοχή της τάξης.

¹⁵Bell, J. (1993). *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα:Gutenberg.

¹⁶FaulknerD.,Swann, J., Baker, S., Bird, M., &Carty, J. (1999).*Εξέλιξη του παιδιού στο κοινωνικό περιβάλλον: Εγχειρίδιο Μεθοδολογίας*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

¹⁷Cohen, L., &Manion, L. (1994). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Μέχρι εκείνη τη στιγμή βέβαια ήταν στο γραφείο και δεν άκουγε τις απαντήσεις των παιδιών.

Κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας έγινε κάθε δυνατή προσπάθεια να εξαλειφθεί η προκατάληψη, να σταθούμε απέναντι σε κάθε στερεότυπο και να εξασφαλιστεί η αξιοπιστία και η εγκυρότητα με:

- την παρουσία τη δική μας κατά τη διάρκεια συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων
- με την εφαρμογή των κανόνων που προαναφέραμε
- αλλά και γιατί δεν εμπλέκεται παρατηρητής κατά τη διερεύνηση απόψεων και συναισθημάτων.

Συζήτηση-Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τα ερωτήματα που έχουμε θέσει και την υπόθεση εργασίας που διατυπώσαμε, συνοψίζουμε τα αποτελέσματα της έρευνας ως εξής:

Οι κοινωνικές προτιμήσεις των παιδιών της τάξης, ανέδειξαν μόνο δύο από τα δεκαεννέα νήπια δημοφιλή και πέντε μέσου όρου, συνολικά 7 παιδιά. Τα υπόλοιπα δώδεκα ανήκαν στις άλλες κατηγορίες και χρειαζόταν ειδική στήριξη και χειρισμό ως προς την ανάπτυξη των κοινωνικών τους δεξιοτήτων από τη νηπιαγωγό. Ειδικά τα πέντε νήπια που το σύνολο της τάξης τα απέρριπτε και τα έξι που τα παραμελούσε.

Συγκρίνοντας τις επιλογές νηπίων και νηπιαγωγού, βλέπουμε ότι η νηπιαγωγός φάνηκε να έχει σημαντικά διαφορετικές αντιλήψεις για τη δημοτικότητα των παιδιών. Θεωρούσε τα περισσότερα παιδιά δημοφιλή και μέσου όρου (συνολικά 16 παιδιά). Η διαφορά αντιλήψεων ως προς τις δύο ομάδες είναι μεγάλη. Για την πρώτη ομάδα αγγίζει το 47,43% και για τη δεύτερη το 47,37%. Στη συνέχεια διερευνώντας όχι μόνο το πόσα, αλλά και ποια παιδιά έλαβαν κοινή επιλογή δημοτικότητας από τα νήπια και τη νηπιαγωγό, καταλήξαμε σε τέσσερα μόνο από τα δεκαεννέα. Δηλ. αν και αριθμητικά υπάρχει μια σχετική σύγκλιση απόψεων στις κατηγορίες «μέσου όρου» και «αντιφατικά», καταρρίπτεται όταν προσπαθούμε να κάνουμε ταύτιση προσώπων.

Τέλος, βασιζόμενοι στα παραπάνω συμπεράσματα, θα απαντήσουμε και στην αρχική μας υπόθεση, η οποία δεν επιβεβαιώνεται αφού φάνηκε ότι η διαφορά των απόψεων της νηπιαγωγού και των νηπίων, όσον αφορά το κοινωνιομετρικό status των παιδιών στην τάξη είναι πολύ μεγάλη. Διαφωνούν για τα δεκαπέντε από τα δεκαεννέα παιδιά δηλ. ποσοστό 78,94%. Τα συμπεράσματά μας συμφωνούν με εκείνα που προκύπτουν από προηγούμενες έρευνες, και διαπιστώνουν τη διαφορά απόψεων των εκπαιδευτικών και των νηπίων για τη δημοτικότητα των παιδιών.

Παιδαγωγική αξιοποίηση έρευνας

Η εφαρμογή της κοινωνιομετρικής μεθόδου, για να είναι εποικοδομητική, δεν αρκεί μόνο να ακολουθεί σωστά τη μεθοδολογία. Πρέπει πρωτίστως να πηγάζει από μια ανάλογη στάση του εκπαιδευτικού η οποία εντάσσει και τον ίδιο στην ομάδα της τάξης ως μέλος της, ενώ στο ρόλο του δίνει κατά κύριο λόγο χαρακτηριστικά εμπυχωτή και συντονιστή (Ματσαγγούρας 2000)¹⁸. Η τεχνική δηλαδή αυτή καθ'

---

¹⁸Ματσαγγούρας, Η. (2000). *Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία και Μάθηση*. Αθήνα:Γρηγόρης.

αυτή δεν αρκεί για να συμβάλλει στη βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων στη σχολική τάξη. Έτσι τα τεστ και τα δεδομένα του αποκτούν αξία μόνο στο πλαίσιο των γνώσεων και του πραγματικού ενδιαφέροντος του εκπαιδευτικού για την κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών του.

Σύμφωνα και με τον Carl Rogers, ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να δίνει μεγάλη έμφαση στη μορφωτική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη τις προσωπικότητας του μαθητή, να τον οδηγεί προς την αυτογνωσία και να βασίζεται πρωτίστως στη διευκολυντική σχέση προσώπων, που αναπτύσσεται μεταξύ δασκάλου και μαθητών. Να εξασφαλίζει την ψυχολογική άνεση των μαθητών καλύπτοντας βασικές ανθρώπινες ανάγκες για σεβασμό, εμπιστοσύνη, ελευθερία και δημιουργικότητα (Κοσμόπουλος, 2003)¹⁹.

Πιο συγκεκριμένα, η νηπιαγωγός πρέπει να γνωρίζει τη δυναμική των ομάδων. Αυτό σημαίνει ότι μέσα σ' ένα ορισμένο περιβάλλον, μια συγκεκριμένη κατανομή των δυνάμεων καθορίζει τη συμπεριφορά του συγκεκριμένου αντικειμένου που έχει συγκεκριμένες ιδιότητες (Μπακιρτζής, 1996)²⁰.

Ο Lewin διαπίστωσε ότι μέσα από τις εκπαιδευτικές ομάδες (T-groups) μπορεί να αλλάξει η προσωπική και κοινωνική ακαμψία των εκπαιδευομένων. Είναι λοιπόν σημαντικό να κατανοήσει ο/η εκπαιδευτικός πόσο καθοριστικό ρόλο μπορεί να παίξει η ομάδα και η διαχείρισή της κατά την εκπαιδευτική διαδικασία (Μπακιρτζής, 2002)²¹.

Οι σκοποί της ομάδας καθορίζονται από τις προσδοκίες των μελών. Ο χαρακτήρας των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μελών επηρεάζεται από το επίπεδο συμμετοχής τους, το βαθμό συνοχής τις ομάδας, τις αξίες της, το είδος και την ποιότητα της ηγεσίας της και τη φύση της εσωτερικής της δομής (Douglas, 1995)²².

Για τη λειτουργία της εκπαιδευτικής ομάδας, σημαντικό ρόλο κατέχει ο βαθμός ανάπτυξης τις αμοιβαίας εμπιστοσύνης και υποστήριξης, η αυθεντική επικοινωνία, η επίτευξη των στόχων, ο χειρισμός των συγκρούσεων, η χρησιμοποίηση των δυνατοτήτων όλων των μελών και η καταλληλότητα των μεθόδων και των τεχνικών που εφαρμόζονται (Jaques, 2004)²³.

Ο εκπαιδευτικός επισημαίνοντας το κοινωνιομετρικό status των παιδιών και τις υποομάδες, με τη βοήθεια του κοινωνιομετρικού τεστ, έχει τη δυνατότητα να καθοδηγήσει τον σχηματισμό ομάδων εργασίας, στηριζόμενος στις πληροφορίες που αποκόμισε από αυτό, βοηθώντας ιδιαίτερα τους αδύνατους κοινωνικά μαθητές να αναπτύξουν σχέσεις τις οποίες δεν θα δημιουργούσαν, αν ο σχηματισμός των ομάδων ήταν εντελώς ελεύθερος.

Ο Rizzo, ισχυρίζεται ότι στις παραδοσιακές τάξεις τα παιδιά ανέπτυσαν φιλίες με συνομηλίκους παρόμοιας ακαδημαϊκής δεξιότητας με αποτέλεσμα να δημιουργούνται κλίκες και πολλά απομονωμένα παιδιά, ενώ στις ανοιχτές τάξεις αν και αναπτύσσονταν στενές φιλίες, τα παιδιά αλληλεπιδρούσαν με ένα εύρος συνομηλίκων χωρίς να περιορίζονται αποκλειστικά στους στενούς φίλους. Σε μια συνεργατική

---

¹⁹Κοσμόπουλος, Α., Μουλαδούδης, Γ. (2003). *Ο Carl Rogers και η προσωποκεντρική του θεωρία για την ψυχοθεραπεία και την εκπαίδευση*. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.

²⁰Μπακιρτζής, Κ. (1996). *Η δυναμική της αλληλεπίδρασης στην επικοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg.

²¹Μπακιρτζής, Κ. (2002). *Επικοινωνία και αγωγή*. Αθήνα: Gutenberg.

²²Douglas, T. (1995). *Η επιβίωση στις ομάδες*. Αθήνα.:Ελληνικά Γράμματα

²³Jaques, D. (2004). *Μάθηση σε ομάδες*. Αθήνα:Μεταίχμιο.

τάξη τα δημοφιλή και τα απομονωμένα παιδιά, τείνουν να είναι λιγότερα. (Αυγητίδου, 2004)²⁴.

Ο Struck υποστηρίζει ότι οι ομάδες εργασίας, πρέπει να περιλαμβάνουν μαθητές με ποικίλες δυνατότητες επίδοσης και διαφορετικό κοινωνικό status. Με αυτόν τον τρόπο οι αδύνατοι μαθητές έρχονται σε επαφή με το ανώτερο επίπεδο επίδοσης της τάξης και με μαθητές με μαθητές που έχουν καλές επιδόσεις ή με καλή κοινωνικότητα. Έτσι έχουν την ευκαιρία να αναπτύξουν κοινωνικές δεξιότητες. Με το κοινωνιόγραμμα αποκαλύπτονται και τα απομονωμένα, προβληματικά για τη συμβίωση, μέλη τις ομάδας τις τάξης. Οι προσπάθειες του εκπαιδευτικού για τη βελτίωση τις κοινωνικής θέσης και των σχέσεων της μπορούν να ενταχθούν και στα πλαίσια της εξατομικευμένης διδασκαλίας (Μπίκος, 2003)²⁵.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η νηπιαγωγός θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τα αποτελέσματα του κοινωνιομετρικού τεστ για τη σύνθεση των ομάδων στην τάξη της. Από την ερμηνεία των αποτελεσμάτων, θα μπορούσε πολύ εύκολα να αντιληφθεί ποια παιδιά θεωρούν τα νήπια ότι είναι απορριπτόμενα, παραμελημένα κλπ. να αναζητήσει τις αιτίες από το κοινωνιομετρικό τεστ, όπου τα παιδιά αιτιολογούν τις απόψεις και τα συναισθήματά τους, να προβληματιστεί, να παρατηρήσει, να αποφασίσει πως θα τα υποστηρίξει και να το εφαρμόσει. Πρέπει να ικανοποιεί ως ένα σημείο τις επιλογές των παιδιών δίνοντας βάρος και στις υπόλοιπες παραμέτρους (φύλο, ηλικία, πολιτισμικές διαφορές, ικανότητες, χαρακτήρα κλπ.). Πρωτίστως, πρέπει να παρατηρεί προσεκτικά τα παιδιά, να εκτιμά την κατάστασή, να επικοινωνεί επιτυχώς μαζί τους, να έχει σταθερή συμπεριφορά, να αποδέχεται και να υποστηρίζει θετικά τα παιδιά, να μην ασκεί εξουσία και να διατηρεί ψηλά τις προσδοκίες και την αυτοεκτίμηση των παιδιών.

Προτάσεις

Θα προτείναμε να συνεχιστεί η έρευνα και ως προς τις αιτίες και τα κριτήρια που οδήγησαν όλα τα παιδιά να κατατάξουν τους συμμαθητές τους στις κατηγορίες δημοτικότητας, για να έχουμε και πιο αποτελεσματική αντιμετώπιση της κοινωνικής ανάπτυξης των παιδιών εγκαίρως. Επίσης καλό θα ήταν να κατασκευαστεί κοινωνιόγραμμα για κάθε παιδί και να διερευνηθεί και η συνοχή της τάξης.

Τέλος για να έχουμε πιο ολοκληρωμένη εικόνα της επίγνωσης των νηπιαγωγών θα έπρεπε να επαναληφθεί η ερευνητική διαδικασία σε μεγαλύτερο δείγμα γιατί το δικό μας είναι ενδεικτικό. Γι αυτό το λόγο τα συμπεράσματά μας δεν μπορούν να γενικευτούν.

Βιβλιογραφία

Αυγητίδου, Σ. (2004). *Η ποιότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας ως παράγοντας επίδρασης στο είδος και στην ποιότητα των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των συνομηλίκων στην τάξη του Νηπιαγωγείου*. Μακεδόν, 4.

---

²⁴Αυγητίδου, Σ. (2004). *Η ποιότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας ως παράγοντας επίδρασης στο είδος και στην ποιότητα των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των συνομηλίκων στην τάξη του Νηπιαγωγείου*. Μακεδόν, 4.

²⁵Μπίκος, Κ. (2003). *Βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων στη σχολική τάξη*. Θεσσαλονίκη: Βιβλιοεκδοτική Θεσσαλονίκης.

- Bell, J. (1993). *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα:Gutenberg.
- Cohen, L., &Manion, L. (1994). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Douglas, T. (1995). *Η επιβίωση στις ομάδες*. Αθήνα.:Ελληνικά Γράμματα
- FaulknerD.,Swann, J., Baker, S., Bird, M., &Carty, J. (1999).*Εξέλιξη του παιδιού στο κοινωνικό περιβάλλον: Εγχειρίδιο Μεθοδολογίας*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
- Gottman, J. (2000). *Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Jaques, D. (2004). *Μάθηση σε ομάδες*. Αθήνα:Μεταίχμιο.
- Κοσμόπουλος, Α., Μουλαδούδης, Γ. (2003). *Ο CarlRogers και η προσωποκεντρική του θεωρία για την ψυχοθεραπεία και την εκπαίδευση*.Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.
- Ματσαγγούρας, Η. (2000). *Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία και Μάθηση*. Αθήνα:Γρηγόρης.
- Μπακιρτζής, Κ. (1996). *Η δυναμική της αλληλεπίδρασης στην επικοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπακιρτζής, Κ. (2002). *Επικοινωνία και αγωγή*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπίκος, Κ.(2004). *Αλληλεπίδραση και κοινωνικές σχέσεις στη σχολική τάξη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπίκος, Κ. (2003). *Βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων στη σχολική τάξη*. Θεσσαλονίκη: Βιβλιοεκδοτική Θεσσαλονίκης.
- Νημά, Ε., Μέντζιου, Χ., &Σπυρίδης, Η. (1998). *Το ψυχολογικό κλίμα της τάξης σε σχέση με την κοινωνιομετρική θέση των μαθητών*. Ναύπακτος: Πρακτικά 1^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου, Ελληνική Εκπαιδευτική και παιδαγωγική έρευνα, Παιδαγωγική Εταιρεία.
- Ρέιμον-Ριβιέ, Μ. (1999). *Η κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Τσιπλητάρης, Α. (1998).*Ψυχοκοινωνιολογία της Σχολικής τάξης*. Αθήνα: Εκδόσεις Εκπαιδευτικών, Περιβολάκι.
- Coie, J., Dodge, K., Copotelli, H. (1983). Dimensions and Types of Social Status: A Cross-Age Perspective: Correction. *DevelopmentalPsychology*,498
- Gest, S. (2006).Teacher Reports of Children's Friendships and Social Groups: Agreement with Peer Reports and Implications for Studying Peer Similarity. Pennsylvania State University: Blackwell Publishing Ltd
- Gronlund, N. (1950). *The accuracy of teacher's judgment concerning the status of sixth – grade pupils, Sociometr.*, Vol. 13, No4, University of Michigan
- Howes, C, & Stewart, P. (1987). Child's play with adults, toys, and peers: An examination of family and child care influences. *DevelopmentalPsychology*, 23, 423-430
- La Greca, A. (1981).Teacher Reports of Children's Friendshipsand Social Groups: Agreement with PeerReports and Implications for StudyingPeer Similarity.*Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 9, No. 2, 1981, pp. 167-178: University of Miami.
- Moreno, Jacob Levy, *"Who shall survive?Foundations of sociometry, group psychology, and sociodrama"*, Beacon House, 1953.
- Peery, J.C. (1979).A reconceptualization of sociometric status in preschool children.*Child Development*, 50 (1979), pp.1231-1234.
- Selman, Robert L. (1980).*The growth of interpersonal understanding*. London: AcademicPress